

УДК 316.422

В. В. ЩЕРБИНА

ВПЛИВ КРИЗИ МОДЕРНІЗМУ НА СОЦІАЛЬНИЙ АЛГОРИТМ ПОВЕДІНКИ

У статті подано теоретичний аналіз причин і факторів, що визначали історичний розвиток модернізму та впливали на його трансформацію. Досліджено вплив кризових процесів та суперечностей у суспільному розвитку з позицій модернізму та раціоналізму. Зроблено висновки про кризові процеси в сучасному модерні та окреслено напрями декомпозиції та трансформації модернізму як соціологічної теорії і як моделі соціальної поведінки вітчизняного соціуму.

Ключові слова: модернізм, криза, розчарування, раціональність, суперечка, критика, розмежування.

Дедалі більшого тиску з боку суспільства зазнає логіка модерну як культурної та як соціальної течії, що перебуває в процесі переходу до інформаційного суспільства. Нескінченна прогресивність людства [4] є однією з базових ознак модерну. Характер такого тиску зумовлений, з одного боку, діями транснаціональних корпорацій, які вимагають очікуваного попиту та впливають певним чином на розвиток суспільства, а з іншого – складними сучасними соціальними процесами у вітчизняному суспільстві. Транснаціональні корпорації намагаються надавати розвитку суспільства форми споживацької активності, що визначатиме їх потенційні можливості щодо отримання прибутку, тому через використання споживацького раціоналізму намагаються «усереднити» та «нівелювати» систему соціальних цінностей, чим частково трансформують напрями суспільного розвитку. У такому разі комерційний егоїзм намагається використовувати модернізм та раціоналізм як підґрунтя формування певної соціальної моделі поведінки – «споживацької моделі», яка вимагає, у совою чергу, певної стандартності соціальної спільноти та одночасно прогресивності її розвитку.

Переможна хода модерну й раціоналізму як його рушійної сили вицерпувалась з кожним досягнутим успіхом і тріумфом. Більш критично налаштована частина інтелектуалів і просто громадян поступово почала розуміти, що світло просвіти (французкою мовою просвіта позначається так само, як і світло, – la lumière) має також свою потворну тінь, і просвіта функціонує на тлі неграмотності і невігластва, зокрема освіченого, яке потім російський літератор О. І. Солженицин влучно назвав «образованщиною» [2]. Наука в своєму застосуванні посилює бідність, виснажливу інтенсифікацію праці, руйнівні технологічні аварії й зброю масового знищення; міське розселення людей, надаючи певний побутовий комфорт, призводить до соціального відчуження, ізоляції, деперсоналізації й анонімності людських стосунків; підвищення продуктивності праці спричиняє бездумне, безцільне й руйнівне для людської особистості споживання; раціоналістична

секуляризація релігії завершується появою несвідомого атеїста, стихійного безбожника, по суті, вульгарного варвара; архітектурні палаци міських центрів оточуються й стають схожими на собачу конуру халупами чи на військову казарму будинками колективного користування. Рационально-промислова технологія залишила людину як працівника – абстрактного допоміжного знаряддя власного нормального функціонування. Народний контроль за органами влади не здатний вберегти суспільство від повальної й тотальної корупції державних чиновників. Ефективну військову зброю використовують для колонізації й пригнічення, а наукові відкриття породжують все більш руйнівну зброю та не підконтрольні людині технічні засоби й технології. Іншими словами, громадська думка поступово доходить до усвідомлення, що обіцяний ентузіастами модернізму й палкими прихильниками комунізму соціальний рай досить сильно нагадує найбільш жахливі та зловісні картини пекла. Стало для всіх, щонайменше для більшості, очевидним також те, що наукова організація праці Тейлора – Форда завершується перетворенням робітника на просте знаряддя виробництва додаткового прибутку, позбавляючи його найменшої автономії праці, а теорія «людських відносин» продовжує нагляд за робітником також у його побутової сфері, споживацькій активності та під час дозвілля. Одночасно із цим розгортається забруднення довкілля, екологічна криза, яка, зокрема, позначається на людському здоров'ї, а в перспективі загрожує його нинішній антропологічній сутності.

Мета статті – наукове переосмислення класичної модерністської парадигми в сучасних умовах трансформації суспільства, оскільки всі складні соціальні процеси тією чи іншою мірою спричиняють її кризу.

Соціально-політичні свободи скоріше приводять до анархії, ніж до організованої самореалізації й творчості, і завершуються, врешті-решт, анонімним контролем, невидимі пути якого обплутують і в'яжуть людину надійніше від видимих заборон. Крім засобів масового знищення, екологічної кризи, виживальних світових воїн, жорстоких громадянських боїв, викликаних соціальними революціями, модерн і його органічний супутник – раціоналізм, здається, нічого не принесли суспільству й не розв'язали остаточно жодної з вузлових людських проблем. Число хвороб не зменшується, а зростає; рівень споживання зріс лише в деяких регіонах земної кулі, до того ж не стільки в якості, скільки в кількості, перетворивши саме споживання на потенційно загрозливий для людського існування процес. Модерн виривав людину з вузьких рамок аграрної культури селянського побуту й обмеженості «хуторського ідіотизму», але одночасно занурює в ті розбурхані хвилі масової культури, звільненої значною мірою від моральних норм (як наслідку боротьби з «моральними догмами»), чітких естетичних стандартів – ціннісно-орієнтаційних дороговказів. Зростання населення земної кулі, що супроводжується певним зрушенням у виробництві, споживанні й медичному обслуговуванні, перетворює людське життя в «існування серед маси», замінюючи одвічну тугу індивіда за людським

оточенням на «самотність серед натовпу». Іншими словами, ставши звичками, повсякденними й тому ординарними завоювання (переважно науково-технічні) модерну як безмежного в своїх можливостях раціоналізму поступово починають сприймати як тотально негативні на тлі тих очевидних загрозливих наслідків, до яких призводить паралельна недорозвинутість людської культури, мистецтва, моралі, права, гуманістичного начала праці, відпочинку, споживання, дозвілля тощо, тобто всього гуманістичного начала людської суспільності, що очевидно прив'язано до культури й спілкування, проблеми яких усвідомлюються перш за все засобами і в межах соціально-гуманітарних наук.

Розчарування в модерні виявлялось переважно як розчарування в раціоналізмі, а розчарування в останньому – як скепсис чи незадоволення його надмірним інструменталізмом, що можна розуміти, передусім, як розчарування його вульгарно-комерційним застосуванням, надмірним практицизмом. Німецький соціолог Харкхаймер у зв'язку із цим заявив, що возвеличуваний Просвітництвом Розум поступово виродився скоріше в «побутовий розсудок», у результаті чого об'єктивний розум трансформувалася в суб'єктивний розумовий інструмент локального практичного призначення, у результаті чого раціоналістське бачення світу перетворилось на технічну властивість розуму слугувати поточним інструментом за баченням соціального суб'єкта, суспільна активність якого слугує приватним або виключно споживацьким цілям. Подібна трансформація розуму досить швидко перетворила його з інструменту Просвітництва людства на інструмент його затемнення, із засобу звільнення на засіб поневолення, із знаряддя пізнання на знаряддя неуцтва [7]. Цим же був свого часу стурбований німецький соціолог М. Вебер, на думку якого, здійснюване під впливом неадекватного застосування розуму розчаклування й демегафоризація дійсності, зведення суті людських проблем до виключно технічних завдань, а моральних почуттів – до естетичних переживань ув'язнює людину в залізну клітку без посередніх і ситуативних потреб та техніко-раціональних засобів їх задоволення. У самого М. Вебера («Протестантська етика і дух капіталізму») це виявилось в тому, що він вимагав розмежовувати мету, як суто технічну операцію, розв'язувану суто технічними засобами, і ціннісні орієнтації, розв'язувані на основі суто людського бачення виключно людських перспектив подальшого розвитку подій [4]. Із цих же, очевидно, міркувань він вводив фігуру харизматичного. У подальшому це набуло більш розвинутої форми в Ю. Хабермаса, який трансформував цю тезу у вихідний пункт і принцип усіх своїх соціалістичних побудов [7]. Певною мірою цим же пояснюється виявлене М. Вебером постійне звітування протестантськи налаштованих бізнесменів перед богом, їх інтерпретація ділового успіху як Божого благословення [4]. У розглядуваному тут аспекті це означає не звіряння алгеброю гармонії (розрахунками – моралі), а навпаки, перевірку мораллю (у самого М. Вебера – вірою) господарських розрахунків (цілераціональної дії), започатковане І. Кантом. Щоправда, у результаті тако-

го підходу з'являється чергове роздвоєння світу, тільки у зворотній, аніж у Канта, інтерпретації. В І. Канта розсудок і розум надає почуттєвому (сенсуальному) досвіду істинності і суттєвості [7]; у М. Вебера – почуттєвий досвід (моральна рефлексія, віра й естетичне споглядання) зв'язують результати мисленнєвого процесу на відповідність істинно людським потребам і споконвічним прагненням. Лише завдяки такому розмежуванню, до речі, М. Веберу вдається поєднати не лише почуттєвий раціональний досвід, а й приватні вірування та публічні справи, підпорядкувавши публічне приватному, у результаті чого суперечність між школою як сферою раціонального та церквою як сферою інтуїтивно-почуттєвого позв'язана в сім'ї як єдності того й іншого, тобто не сім'я набувала своєї легітимізації в державі та церкві, а навпаки: держава й церква визнавались доцільними лише в їх служінні сім'ї та особі. Подібні міркування мали й належний резонанс, маючи на увазі, що політичний раціоналізм Просвіти, особливо в результаті буржуазних революцій, знаходив очевидно статистську (державницьку) спрямованість, ставлячи державу в центр всіх соціальних процесів, що в умовах німецького нацистського й російського більшовицького тоталітаризмів виявилось в особливо потворному вигляді, тобто в повному (тотальному) одержавленні громадянського суспільства.

Варто також зауважити, що спричинене надмірним раціоналізмом Просвіти тотальне розмежування (в умовах тоталітаризму-неупорядкування) церкви й держави негативно позначались на легітимізації й легалізації середнього класу, якому одночасно доводилося боротися проти обох цих інституцій, скільки саме їх використовувала і буржуазія, і пролетаріат (перша – церкву, другий – державу) для підпорядкування, щоб зміцнити на свою користь існуючий соціальний порядок, пролетаріат – щоб його зруйнувати. Обидві групи явно нехтували законним правом середнього класу зберегти існуючий порядок, за якого вони були особливим класом, прагненням до його модернізації, бо лише демократичний і одночасно суворо правовий соціальний порядок гарантує цьому класу виживання та деяку колективну перспективу. Саме неумірним логоцентризмом і універсалізмом Просвіти пояснював німецький лівий марксист Хоркхеймер зруйнування гітлеризмом класичної німецької культури, а також геноцид євреїв, циган, слов'ян та інших народів, які своїми специфічними особливостями (з погляду гітлеризму) не вписувались в універсалістські параметри ідеального соціального порядку німецького зразка. Разом з тим, саме з позицій цієї перспективи достатньо вичерпним числом пояснюється соціологічна схема самої франкфуртської школи соціології, її дивовижна суміш із вимог ідеального порядку по-німецьки з полум'яними закликами до його революційної перебудови.

Декларована Просвітництвом усезагальна консолідація вільних громадян поступово вилилась в універсальну взаємну відчуженість груп, індивідів, формальних структур, інституцій та інших відчужених форм соціальності, яка не лише не пом'якшується чи зникає, а й посилюється та стає

все жорсткішою. Цю взаємну відчуженість, відголоски якої відчуваються вже в працях таких різних мислителів, як Маркс, Ніцше, Фрейд та ін., можна позначити одним терміном – декомпозиція, або внутрішній розпад суспільства [7].

Висновки. Визнання декомпозиції модерну як суттєвої тенденції історичної еволюції потребує визначити її складові та їх роль у загальній композиції модерного суспільства. Сюди, насамперед, можна зарахувати різні форми протесту проти модернізації суспільства, які з'явилися з першими кроками його модернізації. Найбільш очевидним тут можна назвати християнсько-клерикальний протест проти всього, що несе із собою модернізм, і проти науки, техніки, раціональних засад мислення й дії, світськості, безконтрольної свободи, надмірної сексуальності аморалізму, як гедонізму, розвінчання таємниць і чудес, зведення будови світу та Всесвіту до дії законів, причин і наслідків тощо.

Наступним кроком була релігійна, світська й комуністична критика споживацтва. З релігійною критикою все зрозуміло: будь-яка концентрація уваги на тілесному, фізіологічному, матеріальному розглядається нею як відступ від божественного, спіритуального, клерикального. У цьому контексті цілком можна погодитись з Дюркгеймом, який принциповою властивістю релігійної свідомості вважав розподіл зовнішнього світу на дві автономні й відносно незалежні частини: вічну, абсолютну і відносну, святую і грішну, безсмертну і смертну, скінченну і нескінченну, піднесену і вульгарну, святкову і буденну, незалежну і залежну тощо, зокрема тілесну і духовну [8]. Зрозуміло, що всі тілесні потреби гедоністського спрямування, включаючи обжерливість і будь-яке споживацтво загалом, у цьому контексті підлягає осуду.

Аналізуючи соціальну поведінку індивідів в умовах вітчизняного сьогодення крізь призму сучасної декомпозиції модернізму, зауважимо, що більша частина населення перебуває в процесі соціалізації одночасно релігійних цінностей аскези та капіталістичних цінностей насолоди. При тому, що в історичній основі онтогенетичного соціального розвитку українців лежать соціалістичні цінності та принципи «розвинутого» соціалізму, де боротьба з буржуазним споживацтвом була виправданням свого безперервного недовиробництва товарів широкого споживання як своєрідного «розвитку недорозвитку». Узагальнюючи сучасний стан розвитку суспільних цінностей та пріоритетів, можна визнати часткову модерністську орієнтованість, при тому, що, з одного боку, модернізм як наукова теорія знає певної декомпозиції, а з другого – українське суспільство має власну, історично зумовлену національну модель модерну.

Список використаної літератури

1. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма. *Вебер М. Избранные произведения* : пер. с нем. / сост. и общ. ред. Ю. Н. Давыдова. Москва : Прогресс, 1990. 272 с.
2. Солженицын А. И. Образованщина. *Новый мир*. 1991. № 5. С. 28–46.
3. Tourain A. Crifigne de lamodernite. P. : Fauard, 1992. P. 111–127.

4. Социология : энциклопедия / сост. А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко, Г. М. Евелькин, Г. Н. Соколова, О. В. Терещенко. Минск : Книжный Дом, 2003. 1312 с.
5. Horkheimer M. Critique of Instrumental Reason. N. U. ; Continuum, 1974. P. 112–134.
6. Habermas J. De discourse de la philosophie de la modernité. Douze conférences. P. : Fayard, 1988. P. 87.
7. Кант И. Основы метафизики нравственности; Критика практического разума; Метафизика нравов : пер. / вступ. ст. Я. А. Слина, с. 5–52. Санкт-Петербург : Наука : Санкт-Петербург. изд. фирма, 1995. 528 с.
8. Durkheim E. Les formes élémentaires de la vie religieuse. P. : Senil, 1960. P. 322–327.

Стаття надійшла до редакції 12.08.2018.

Щербина В. В. Влияние кризиса модернизма на социальный алгоритм поведения

В статье проводится теоретический анализ причин и факторов, определяющих историческое развитие модернизма и влияние на его трансформацию. Исследовано влияние кризисных процессов, имеющих место в общественном развитии, с позиций модернизма и рационализма. Делаются выводы о кризисных процессах в современном модерне и определяются направления декомпозиции и трансформации модернизма как социологической теории и как модели социального поведения отечественного социума.

Ключевые слова: модернизм, кризис, разочарование, рациональность, спор, критика, разграничения.

Shcherbina V. The Impact of the Crisis of Modernism on the Social Behavior Algorithm

To date, there are problems of the crisis in modern modernism. In this article, a theoretical analysis of the causes and factors that determined the historical development of modernism and influenced its transformation. An analysis of the impact of crisis processes and disputes taking place in social development from the point of view of modernism and rationalism is also conducted. On the basis of the analysis, conclusions about the crisis processes in modern modernity are made and the directions of decomposition and transformation of modernism as sociological theory and as a model of social behavior of the national society are outlined. The logic of modernism as a cultural and as a social trend is under increasing pressure from the society that is in the process of transition to the information society. Endless progressiveness of mankind, which is one of the basic signs of modernity. The nature of this pressure is determined, on the one hand, by the actions of multinational corporations that demand the expected demand and influence in a certain way the development of society, and on the other, complex modern social processes taking place in the conditions of domestic society. Transnational corporations are trying to ask the development of a society the form of consumer activity that determines their potential for profit, and therefore, through the use of consumer rationalism, they try to «averaging» and «leveling out» the system of social values, which partially transform the directions of social development. In this case, commercial selfishness tries to use modernism and rationalism as the basis for the formation of a certain social model of behavior – a «consumer model» which requires, in the middle, a certain standard of social community, and at the same time progressive development of it. All contradictory complex social processes, to some extent, predetermine the crisis of the classical modernist paradigm and demand a certain scientific rethinking in the present conditions of the transformation of society. The modern man tore up a man from the narrow limits of the agrarian culture of peasant life and the limitations of «farm idiocy.» But at the same time he plunges into those wakeful waves of mass culture, liberated largely from moral norms (as a consequence of the struggle with «moral dogmas»), clear aesthetic standards: value - Orientative guidance. Socio-political freedoms are more likely to lead to anarchy than to organized self-realization and creativity, and end in the end, anonymous control, invisible paths

of which confuse and knit man more reliable visible prohibitions. In addition to mass destruction, the ecological crisis, surviving world warriors of brutal civil battles caused by social revolutions, the modernism of its organic satellite rationalism seems to have brought nothing to the public and have not resolved to the end any of the human's human problems. The number of illnesses does not decrease but increases, consumption has increased only in some regions of the globe, besides not so much in quantity as in quantity, turning precisely the consumption into a potentially threatening process of human existence.

Key words: *modernism, crisis, disappointment, rationality, dispute, criticism, differentiating.*